

Lexicographic Bulletin

Vol 15 (1985)

Lexicographic Bulletin

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

ΛΕΞΙΚΟΓΡΑΦΙΚΟΝ ΔΕΛΤΙΟΝ

ΕΚΔΙΔΕΤΑΙ ΜΕ ΤΗΝ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ
ΤΟΥ ΔΙΕΥΘΥΝΟΝΤΟΣ ΤΟ ΚΕΝΤΡΟ ΣΥΝΤΑΞΕΩΣ
ΤΟΥ ΙΣΤΟΡΙΚΟΥ ΛΕΞΙΚΟΥ
ΤΗΣ ΝΕΑΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΓΛΩΣΣΗΣ

ΤΟΜΟΣ ΔΕΚΑΤΟΣ ΠΕΜΠΤΟΣ



ΑΘΗΝΑ
1985

Βυζαντινά επώνυμα Ικαρίας

Stavros G. Katsouleas

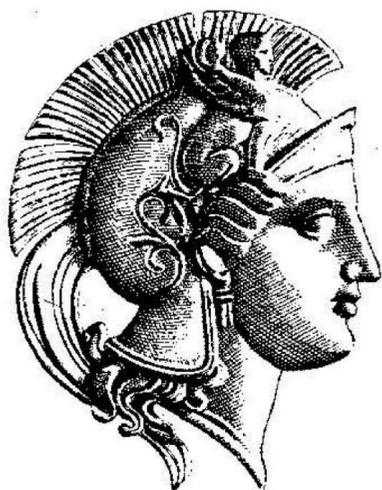
ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

ΛΕΞΙΚΟΓΡΑΦΙΚΟΝ ΔΕΛΤΙΟΝ

ΕΚΔΙΔΕΤΑΙ ΜΕ ΤΗΝ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ

ΤΟΥ ΔΙΕΥΘΥΝΟΝΤΟΣ ΤΟ ΚΕΝΤΡΟ ΣΥΝΤΑΞΕΩΣ
ΤΟΥ ΙΣΤΟΡΙΚΟΥ ΛΕΞΙΚΟΥ
ΤΗΣ ΝΕΑΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΓΛΩΣΣΗΣ

ΤΟΜΟΣ ΔΕΚΑΤΟΣ ΠΕΜΠΤΟΣ



ΑΘΗΝΑ

1985

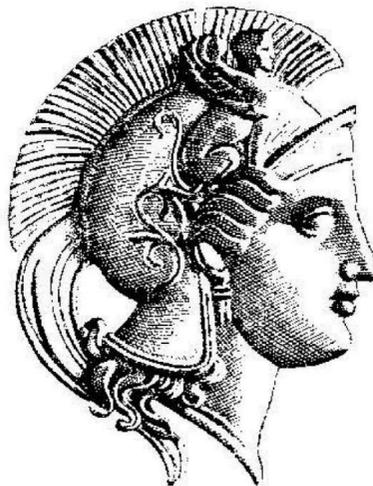
ΛΕΞΙΚΟΓΡΑΦΙΚΟΝ ΔΕΛΤΙΟΝ
BULLETIN LEXICOGRAPHIQUE
15 (1983)

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

ΛΕΞΙΚΟΓΡΑΦΙΚΟΝ ΔΕΛΤΙΟΝ

ΕΚΔΙΔΕΤΑΙ ΜΕ ΤΗΝ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ
ΤΟΥ ΔΙΕΥΘΥΝΟΝΤΟΣ ΤΟ ΚΕΝΤΡΟ ΣΥΝΤΑΞΕΩΣ
ΤΟΥ ΙΣΤΟΡΙΚΟΥ ΛΕΞΙΚΟΥ
ΤΗΣ ΝΕΑΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΓΛΩΣΣΗΣ

ΤΟΜΟΣ ΔΕΚΑΤΟΣ ΠΕΜΠΤΟΣ



ΑΘΗΝΑ

1985

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ
ΚΕΝΤΡΟΝ ΣΥΝΤΑΞΕΩΣ ΤΟΥ ΙΣΤΟΡΙΚΟΥ ΛΕΞΙΚΟΥ
ΤΗΣ ΝΕΑΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΤΗΣ ΤΕ ΚΟΙΝΩΣ ΟΜΙΛΟΥΜΕΝΗΣ
ΚΑΙ ΤΩΝ ΙΔΙΩΜΑΤΩΝ

Λεωφόρος Συγγροῦ 129 - Β. Δίπλα 1. Ἀθήνα 117 45

Διευθύνων : ΝΙΚΟΛΑΟΣ Γ. ΚΟΝΤΟΣΟΠΟΥΛΟΣ

ACADEMIE D'ATHENES
CENTRE DE REDACTION DU DICTIONNAIRE HISTORIQUE
DU GREC MODERNE (LANGUE COMMUNE
ET DIALECTES)

129, Bd Syngrou - 1, rue V. Dipla. Athènes 117 45

Administrateur : NICOLAS G. CONTOSSOPOULOS

ΠΙΝΑΚΑΣ ΤΩΝ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

	Σελίδες
<i>Αγαπητού Τσοπανάκη: Πλαταμώνας</i>	5- 10
<i>Αντώνη Δ. Μπουσμπούκη: Τοπωνύμια από την Πιάλεια Τρικάλων</i>	11- 30
<i>Αντώνη Δ. Μπουσμπούκη: Λέξεις του ελληνο-ιταλικού γλωσσικού χώρου</i>	31- 48
<i>Δημητρίου Α. Κρεκούκια: Αρχαιοπινή τοπωνύμια Λευκάδας</i>	49- 59
<i>Νικολάου Γ. Κοντοσοπούλου: Επτανησιακά γλωσσογεωγραφικά</i> ..	61- 67
<i>Νικολάου Γ. Κοντοσοπούλου: Λημνικά γλωσσικά</i>	69- 76
<i>Άντας Κατσίκη-Γκιβάλου: Η γλώσσα του Παλαμά και των δημοτικών τραγουδιών</i>	77-102
<i>Ελευθερίας Γιακουμάκη: Η αισθητική αξία της παραβίασης του γλωσσικού κανόνα στην ποίηση</i>	103-113
<i>Σταύρου Γ. Κατσουλέα: Βυζαντινά επώνυμα Ικαρίας</i>	115-134
<i>Χριστίνας Μπασέα-Μπεζαντάκου: Γλωσσογεωγραφικές παρατηρήσεις στο ιδίωμα της περιοχής Αλαγονίας</i>	135-164
<i>Θανάση Νάκα: Λαϊκή γλώσσα και δημοτικό τραγούδι</i>	147-158
<i>Θανάση Νάκα: Μετοχικά</i>	159-197
<i>Άγγελου Γ. Αφρουδάκη: Καλυμνιακά Τοπωνύμια, Α'</i>	199-214
<i>Γιάννη Ηλιούδη: Αλλόφωνα του λ στο γλωσσικό ιδίωμα των προσφύγων από το Καβακλί της Αν. Ρουμελίας</i>	215-231
<i>Χριστίνας Μπασέα-Μπεζαντάκου: Παρωνύμια από περιοχή της Έξω Μάνης</i>	233-257
<i>Γιάννη Ηλιούδη: Το προθετικό «α» στο γλωσσικό ιδίωμα των προσφύγων από το Καβακλί της Ανατολικής Ρουμελίας</i>	259-269
<i>Χρυσ. Τσικριτσή-Κατσιανάκη: Μερικά διορθωτικά στα «οικογενειακά μας ονόματα» του Μ. Τριανταφυλλίδη</i>	271-277
<i>Σταύρου Μάνεση: Η συμβολή της βυζαντινής κληρονομιάς στην καλύτερη γνώση της νέας ελληνικής γλώσσας</i>	279-300

ΒΙΒΛΙΟΚΡΙΣΙΕΣ

<i>Ελευθερία Γιακουμάκη: Αναστασίου Καραναστάση «Ιστορικό Λεξικό των ελληνικών ιδιωμάτων της Κάτω Ιταλίας»</i>	301-310
<i>Michel Contini: Giulio Paulis «Lingua e cultura nella Sardegna bizantina»</i>	311-316

ΝΕΚΡΟΛΟΓΙΑ

<i>Άντας Κατσίκη-Γκιβάλου: Μιχάλης Χρ. Οικονόμου (1896-1984)</i>	317-323
--	---------

ΒΥΖΑΝΤΙΝΑ ΕΠΩΝΥΜΑ ΙΚΑΡΙΑΣ*

Ο Η. Μορίτς παρατηρεί εύστοχα ότι ολόκληρη η βυζαντινή ονοματοθεσία συνδέεται πολύ πιο στενά με τη νέα ελληνική γλώσσα και ονοματοθεσία παρά με την αρχαία¹. Η σύγκριση μάλιστα των μεσαιωνικών ονομάτων με τα νεότερα και τις δυο πλευρές θα διεφώτιζε. Έτσι μια έρευνα σε βάθος στον ονοματολογικό πλούτο της κάθε ελληνικής γωνιάς είναι πολύ φυσικό να φέρει σε «φως» αρκετά μεσαιωνικά επώνυμα, που τώρα ούτε καν υποψιαζόμαστε την πανάρχαιη και ένδοξη ιστορία τους.

Οι μέχρι τώρα, τόσο αναγκαίες άλλωστε, διερευνητικές ιχνηλασίες των επιστημόνων Η. Μορίτς, Σ. Παπαδημητρίου, Γ. Χατζιδάκη, Φ. Κουκουλέ, Δ. Βαγιακάκου κ.ά. πάνω στα βυζαντινά επώνυμα μόνο πτυχές του προβλήματος φωτίζουν. Και είναι επόμενο, αφού η έρευνα μένει ακόμη αιχμάλωτη μιας απρόσωπης περιορισμένης εποχής, κάποιου αυθαίρετου γεωγραφικού χώρου, λίγων ασήμαντων ή σημαντικών ιδιωτικών ή δημόσιων εγγράφων, κάποιων ετερόκλητων βυζαντινών συγγραφέων.

Γιαυτό δυστυχώς βρισκόμαστε πολύ μακριά ακόμη από το χρόνο που θα μπορέσουμε ν' αρματώσουμε ένα έργο επιστημονικά έγκυρο, το μεγάλο έργο της σύνταξης της βυζαντινής προσωπογραφίας, αφού λείπουν πραγματικά οι κατάλληλες γενικές ή ειδικές διαφωτιστικές μελέτες για πολλές ελληνικές περιοχές.

Πολύ σωστά λοιπόν κι ο Ν. Ανδριώτης εντοπίζει την ουσία του προβλήματος, γράφοντας ότι «Η μελέτη των νεοελληνικών οικογενειακών ονομάτων ή επωνύμων από γλωσσική άποψη, όπως και από σημασιολογική, βρίσκεται ακόμα στα πρώτα της βήματα, δηλ. στο στάδιο της συλλογής και κατάταξης του υλικού. Πριν ξεπεράσει το στάδιο αυτό δεν μπορεί να προχωρήσει σε συνθετικές μελέτες και να καταλήξει σε γενικότερα συμπεράσματα, που προϋποθέτουν πολύπλευρες έρευνες με ειδικές μονογραφίες»².

* Το θέμα αυτό είχα ανακοινώσει στο ΣΤ' Διεθνές Συμπόσιο Αιγαίου, που έγινε στην Ικαρία 17-21 Ιουλίου 1980.

1. [H.] Moritz, [Die] Zunamen [bei den byzantinischen Historikern und Chronisten], I, [Teil 1896-1897] 49. Πβ. Γ. Χατζιδάκη, ΜΝΕ 2 (1907) 525.

2. Ν. Ανδριώτης, Συμβολή στη μελέτη των νεοελληνικών επωνύμων. Επώνυμα από ρήματα, Ελληνικά 28 (1975) 394.

Με πυξίδα την άσφαλτη έρευνα πάνω σε γραπτές και προφορικές πηγές οδηγήθηκα, καθώς το πρόσμενα, στο πλουτοφόρο καριώτικο κοίτασμα, που με αντάμειψε πλουσιοπάροχα.

Και πρώτ' απ' όλα η καριώτικη ντοπιολαλιά μου φανερώθηκε σαν τον «πράμνειον οίνον» με τη σπιρτάδα της Αρχαιότητας και τη φρεσκάδα του Βυζαντίου. Την Ικαρία έχουν χαρακτηρίσει σα «θαμμένη Πομπηία». «Ο γλωσσικός πλούτος της νήσου είναι... άχραντος και αμίαντος έτι από των νεωτέρων ξενισμών των άλλων ελληνικών χωρών. Η αρχαία γραμματική ζη εν τη νήσω ταύτη. Πάσαι των κλίσεων αι πτώσεις διασώζονται και προφέρονται ούτω καλώς υπό των αμαθών και αγροίκων της νήσου κατοίκων, ώστε αν γελασθής και προφέρης ομιλών, τους ναύτες, τους ψάλτες, διορθούντες σε, αναφωνούσι, τους ναύτας, τους ψάλτας! Αι κλίσεις, αι αντωνυμιαί, τα ρήματα, διασώζονται θαυμαστώ τω τρόπω, αρχαιοτρόπως. Ουδείς ξενισμός εν τη γλώσση αυτών. Εάν τις Ικάριος ως ανθρακοπώλης ή ναύτης μετακομίση εις την 'Ικαρον νεο-ελληνικόν τι, εγείρει την περιέργειαν των ακουόντων. Ουδέν των τοπικών ονομάτων είναι ξενικόν, πλην της λέξεως «Πούντα». Αι δε φθογγολογικαί μεταβολαί είναι σπουδαιοτάτης προσοχής άξιαι, διότι δι' αυτών λύνονται πολλά μέχρι τούδε άλυτα ζητήματα και ανευρίσκειται η πρώτη καταγωγή πολλών λέξεων. Τα διπλά σύμφωνα εκφωνούνται λαμπρότατα, άλλα δε του καθ' ημέραν βίου πράγματα, άπερ οι λοιποί 'Ελληνες δια ξένων λέξεων ονομάζουσι, καλούσιν οι Ικάριοι, δι' αρχαίων, γνησίων ελληνικών»³.

Όταν λοιπόν η γλώσσα παραμένει αναλλοίωτη πώς είναι δυνατό τα πιο συντηρητικά στοιχεία της γλώσσας (επώνυμα, ονόματα, τοπωνύμια) να μεταβάλλονται; Γ λ υ κ ά ς και Μ ε λ ι σ σ η ν ό ς και Ψ ε λ λ ό ς προφέρονται έτσι, όπως ακριβώς και πριν μια χιλιετηρίδα οι βυζαντινοί συνώνυμοι γενάρχες τους. Τα επώνυμα έχουν το προνόμιο να κληρονομούνται αμετάβλητα από πατέρα σε παιδί.

Εξ άλλου το καριώτικο τοπικό επώνυμο Π ο λ ί τ η ς δείχνει την προέλευσή του από το άλλοτε ακμαίο κέντρο του Ελληνισμού, την Πόλη, και επιβεβαιώνει τις αμοιβαίες σχέσεις μεταξύ Πόλης-Ικαρίας. Αλλά και τα βαφτιστικά ονόματα των Καριωτών, όπως Α λ έ ξ ι ο ς, Ε υ δ ο κ ί α, Ε υ δ ο ξ ί α, Ζ ω ή, Θ ε ο φ ά ν η ς, Κ α λ ή, Σ ε β α σ τ ή⁴ κλπ. θυμίζουν βυζαντινό ανθολόγιο ονομάτων και θα ήταν τόλμημα να τα θεωρήσουμε απλή σύμπτωση. Τέλος τα τοπωνύμια της Νικαριάς⁵ είναι, τολμώ να πω, ο πιο ευωδιαστός

3. [Ι ω.] Μ ε λ ά, Ιστορία [της νήσου Ικαρίας], I, [1955] 170-174. Πβ. [M. P i t t o n] T o u r n e f o r t, Relation [d'un voyage du Levant], I, [Amsterdam 1717] 400. [Χ α ρ.] Π α μ φ ί λ η, Ιστορία [της νήσου Ικαρίας, 1980], 86, 106.

4. Από δική μου συλλογή.

5. Μ ε λ ά, Ιστορία, I, 171-2 και II, [1957] 48, 69, 70, 73, 74, 76, 80, 81.[Αλ.]

λειμώνας στον Ελλαδικό χώρο: 'Αλλα αποπνέουν το άρωμα του αναγεννώμενου μεσαιωνικού Ελληνισμού, όπως Γ ι α λ ι σ κ ά ρ ι ν (το), Δ ο κ ί μ ι ν (το), Ε λ λ η ν ι κ ά (τα). Τα τοπωνύμια Δ ρ α κ ό σ π η λ ι ο (το), Κ α λ ο ' ε ρ ο - π ή δ η μ α (το), Σ π η λ ί δ η τ ο Π ή δ η μ α (του) κλπ. παιανίζουν παιάνα βυζαντινής αλκής. Τέλος άλλα στήνουν στήλη μ' επιγραφή ανεξίτηλη το όνομα του τότε κτήτορα, έστω κι αν η συμπαιγνία του πανδαμάτορα χρόνου και της άστατης τύχης έχουν αφανίσει τη γενιά του. Έτσι λοιπόν επιβιώνει το τοπωνύμιο του Χ λ ω ρ ο ύ τ ο Π ε ρ ι β ό λ ι, ενώ ο βυζαντινός κτήτορας Χ λ ω ρ ό ς χάνεται στο ζόφο του 17ου αιώνα⁶.

Οι γραπτές πηγές είναι οι πακτωλοί που προικίζουν ασταμάτητα το χρυσοφόρο καριώτικο πεδίο. Μας πληροφορούν λοιπόν για τις σχέσεις που είχαν οι ευγενείς οίκοι της Βασιλεύουσας με την Ικαρία. Δυστυχώς όμως αυτές τις σχέσεις μπορούμε να τις χαρακτηρίσουμε αρνητικές, αφού η Ικαρία ήταν τόπος εκτοπισμού, χαρακτηριστικό που διαιώνισε — αλίμονο — ως τις μέρες μας. Η βυζαντινή διοίκηση σ' αυτόν λοιπόν τον τόπο, τον απομονωμένο — τον μακριά απ' το Θεό — έστειλε εξορία πολλούς βυζαντινούς άρχοντες, που έπεφταν στη δυσμένειά της.

Πρώτος απ' όλους (1665) μας πληροφορεί ο Γάλλος περιηγητής D e T h e v e n o t για την εξορία βυζαντινών ευγενών στην Ικαρία: «*Du temps des Empereurs de Constantinople on envoieoit en exil en cette isle les gens de condition qui le meritoient*»⁷. Αλλά τις περισσότερες ειδήσεις για την Ικαρία των μέσων περίπου του 17ου αιώνα μας έδωσε ο αρχιερέας Σάμου και Ικαρίας Ι ω σ ή φ Γ ε ω ρ γ ε ι ρ ή ν η ς, ο οποίος επισκέφθηκε το νησί αυτοπροσώπως. Μας πληροφορεί λοιπόν ότι οι Καριώτες πιστεύουν ότι είναι απόγονοι των Πορφυρογεννήτων και στις φλέβες τους τρέχει αυτοκρατορικό αίμα. Γιαυτό το λόγο, προσθέτει, οι Καριώτες ούτε δέχονται κανένα ξένο για μόνιμη εγκατάσταση στο νησί ούτε μολύνουν το αυτοκρατορικό τους αίμα με το αίμα των παρακατιανών χωρικών απ' τ' άλλα νησιά. Να λοιπόν τί ακριβώς γράφει: «*Of all the isles of the Archipelago, this only admits of no mixture with strangers in marriage, nor admits any stranger to settle with them: They being, as they pretend, all descended of the imperial blood of the Porphyrogenneti, must not stain their noble blood with inferiour matches, or mixtures*

Π ο υ λ ι α ν ο ύ, Λαϊκά [τραγούδια της Ικαρίας, 1964], 20. [Α λ.] Π ο υ λ ι α ν ο ύ, Λαογραφικά [Ικαρίας. Της στεριάς και της θάλασσας], I [1976] 51, 263 και II [1976] 510 και III, [1977] 699-702, 704. Π α μ φ ί λ η, Ιστορία, 14, 29, 69, 70, 86, 91, 97. Βλ. τα δύο χειρόγραφα μου, που βρίσκονται στο Ιστορικό Λεξικό, με αριθμούς 1224 και 1232 κι ακόμη τα χειρόγραφα 598 (Κ. Μυριανθόπουλου) και 996 (Στ. Μάνεση).

6. Π α μ φ ί λ η, Ιστορία, 70.

7. D e T h e v e n o t, Relation d'un voyage fait au Levant, I (1665) 211.

with choriats or Peasans for they term all the other islanders». «Their ignorance is equal to their content. And how well they esteem of their own condition, their contempt of their neighbouring istands, and scorning to mix with them in alliance by marriage is a manifest sign»⁸. Τις ίδιες πληροφορίες για έξοξορίες αυτοκρατόρων-μεγιστάνων στο νησί μάς δίνουν και όλοι οι επόμενοι ξένοι ταξιδιώτες: F e r m a n e l, V. C o r o n e l l i - P a r i s o t t i, F r. P i a c e n z a, D a p p e r, P. d e T o u r n e f o r t⁹. Ο τελευταίος μάλιστα μάς πληροφορεί ότι κάποιος Καριώτης παπάς τον βεβαίωνε ότι καταγόταν από τον αυτοκρατορικό οίκο των Π α λ α ι ο λ ό γ ω ν. Σήμερα όμως τέτοιο επώνυμο στη Νικαριά δυστυχώς δεν υπάρχει.

Τα ντόπια βυζαντινά επώνυμα της Ικαρίας πληθαίνουν μέρα με τη μέρα με ξενόφερτα βυζαντινά επώνυμα. Αυτά προέρχονται από το κέντρο ή την περιφέρεια της αυτοκρατορίας και καταφθάνουν στο νησί πριν και μετά την πτώση της Πόλης. Για διάφορους λόγους (όπως εκτοπισμοί, εγκαταστάσεις, αποκρύψεις κλπ.) φθάνουν νέες οικογένειες από κάθε μεριά της αυτοκρατορίας. Την εγκατάσταση προσφύγων από την Κεφαλλονιά αποδεικνύουν τα πάρα πολλά τοπωνύμια σε -ά τ ο ς π.χ. το Φ ρ α ν δ ά τ ο, το β ρ α τ σ α τ ά τ ο κλπ. Ανάμεσα λοιπόν στα τόσα ξενόφερτα επώνυμα θα ήταν και κάμποσα βυζαντινά μια που οι πρόσφυγες προέρχονταν από περιοχές με έντονο βυζαντινό χρώμα, όπως από Κεφαλλονιά, Κρήτη, Πελοπόννησο (κυρίως από Μάνη). Έτσι μπορώ να πω ότι τα τωρινά Καριώτικα βυζαντινά επώνυμα Κ α φ ά κ ο ς και Κ ο υ τ ή φ α ρ η ς προέρχονται από τη Μάνη¹⁰.

Οι γνωστοί από την ιστορία λιμοί, οι λοιμοί, οι καταποντισμοί, οι επιδρομές αλλοφύλων, οι εμφύλιες ή θρησκευτικές έριδες εδημιούργησαν αναστατώσεις σ' όλη τη γύρω νησιωτική και ηπειρωτική περιοχή. Η Ικαρία έγινε το άσυλο των κατατρεγμένων. Πόσοι απ' αυτούς άραγε ήταν γόνοι ένδοξων βυζαντινών οικογενειών, που εκούσια ή ακούσια δεν διαιώνισαν τ' όνομά τους; Δεν

8. J o s e p h G e o r g i r e n e s, A description of the present state of Samos, Nicaria, Patmos and mount Athos (1678) 66, 69.

9. G. F e r m a n e l, Observations curieuses sur le voyage du Levant fait en MDCXXX Rouen (1668) 293. V. C o r o n e l l i - P a r i s o t t i, Isola di Rodi, geografica, storica antica e moderna coll'altre adiacenti, I (1688) 357. F r. P i a c e n z a N a p o l i t a n o, L'Egeo redivivo, o'sia chorographia dell'Arcipelago (1688) 213 D a p p e r, Description exacte des iles de l'Archipel (1703) 189. T o u r n e f o r t, Relation, I, 398. Πβ. Ε π. Σ τ α μ α τ ι ά δ ο υ, Επιστολιμαία διατριβή περί Ιωσήφ Γεωργιέρηνου αρχιεπισκόπου Σάμου 1666-1671 (1892) 60-1. [Ε π.], Σ τ α μ α τ ι ά δ ο υ, Ικαριακά, [ήτοι ιστορία και περιγραφή της νήσου Ικαρίας 1893] 23. Μ ε λ ά, Ιστορία, I, 44-5 και II, 100. Π α μ φ ί λ η, Ιστορία, 70.

10. Δ ι κ. Β α γ ι α κ ά κ ο υ, Βυζαντινά ονόματα και επώνυμα εκ Μάνης, Πελοποννησιακά 3 (1959) 200, 207.

γνωρίζουμε δυστυχώς. Γνωρίζουμε όμως τους τόπους προέλευσής τους. Αδιάψευστοι μάρτυρες, εκτός από τις υπάρχουσες ιστορικές μαρτυρίες, τα τοπικά τους επώνυμα¹¹.

Αλλά και οι προφορικές πηγές, όσο κι αν δεν έχουν την εγκυρότητα των γραπτών πηγών δεν πρέπει να παραγνωρίζονται, όταν μάλιστα έρχονται σε αρμονική συμφωνία με τις τελευταίες. Και η προφορική παράδοση στην περίπτωση μας αξίζει, γιατί έχει μια διαχρονικότητα από τους τελευταίους αιώνες του Βυζαντίου ως τις μέρες μας, όπως κι ο ίδιος διαπίστωσα στις δυο επιτόπιες μηνιαίες γλωσσικές μου έρευνες¹². Έτσι έμαθα από τους κατοίκους των «Β ρ α κ ά' ω ν» ότι ο γειτονικός συνοικισμός «Κ ο υ ν ι ά' ο ι» πήρε το όνομά του αυτό από τον πρώτο του οικιστή «Κ ο υ ν ή» (στη λαϊκή γλώσσα «Κ ο υ ν ι ά»), που ήρθε εξόριστος από την Πόλη, όταν την Ικαρία καταδυνάστευαν οι Γενούατες (14ο αιώνα). Αφού λοιπόν οι γραπτές και προφορικές μαρτυρίες βεβαιώνουν εξορίες ή μετακινήσεις οικογενειών από τη Βασιλεύουσα ή άλλες βυζαντινόχρωμες περιοχές στο νησί του Ικάρου, είμαι αναγκασμένος να χαρακτηρίσω σα βυζαντινά επώνυμα αρκετά από τα ποικίλα επώνυμα που κοσμούν από τους πρώτους κιόλας αιώνες της Τουρκοκρατίας τα διάφορα καριώτικα έγγραφα.

Ο κατάλογος των ικαριακών βυζαντινών επωνύμων θα ήταν ασφαλώς μεγαλύτερος, αν μπορούσα να αποκρυπτογραφήσω τα διάφορα πλαστά επώνυμα που μου κρύβουν ζηλότυπα ένδοξους βυζαντινούς οίκους. Την ιδέα μου έδωσε η προφορική καριώτικη παράδοση που λέει ότι το ανύποπτο επώνυμο Β α σ ί λ α ρ ο ς έχει συγγενική σχέση με τον περίφημο βυζαντινό οίκο των Κ ο ν τ ό σ τ α υ λ ω ν της Μάνης¹³.

Η βυζαντινή Ικαρία ξεπηδάει αυτόκλητα ανάγλυφη μέσ' απ' τα ξεχασμένα απομεινάρια των οικισμών, των κάστρων, των ανακτόρων, των εκκλησιών, των επιγραφών, των νομισμάτων των βυζαντινών. Η αρχαιολογική σκαπάνη επιμένει στην μέχρι σήμερα απραξία της, αφήνοντας την ικαριακή γη να κυοφορεί ατελέσφορα μυστικά πολλών εκατονταετιών. Πότε τέλος πάντων θα

11. Αϊβαλιώτης, Αμοργιανός, Ανδριώτης, Αρβανίτης, Βούλγαρης, Βουλιώτης, Βρουλιώτης, Γενούζος, Γερμανός, Γκλέζος, Δρυμαλίτου, Εγγλέζος, Καλύμνιος, Κάνδιας, Κάσης, Κασιώτης, Καστρίτης, Κασωτάκης, Κουμιώτης, Κρητικός, Κυπραίος, Λεριάδης, Λεριός, Μαλαθριώτης, Μαλτέζος, Μελισσηνός, Μονεμβασιώτης, Μοραΐτης, Μυκονιάτης, Ξυλοσυρτιώτης, Παριανός, Πατρηνός, Περδικής, Πηγιώτης, Πολίτης, Ρόδιος, Ροδίτης, Ρουμελιώτης, Σικιανός, Σικινάιος, Σκυριανός, Σμυρναίος, Σπετσιώτης, Σωκιανός, Τενεδιός, Τζάκωνας, Τζιριγώτης, Τηνιακός, Τουρλίτης, Τρικεριώτης, Τρουλίτης, Τσακωνίτης, Τσεριώτης, Φανερωμενίτη, Φράγκος, Φρα(ν)τζής, Φωκιανός, Χαραβοΐτης, Χίου, Χιώτης.

12. Ν Ι Α 1224, 83. Πβ. Μ. Ι. Λ α ε ρ ο ι χ, *Îles de la Grèce* (1881) 211. *Tournefort*, *Relation*, I, 398. Σ τ α μ α τ ι ά δ ο υ, *Ικαριακά*, 23. Μ ε λ ά, *Ιστορία*, I, 44. Π α μ φ ί λ η, *Ιστορία*, 82.

13. Από δική μου συλλογή. Την πληροφορία επιβεβαίωσε ο ιστορικός της Ικαρίας Γω. Μελάς.

ευδοκήσει να σηκώσει τον «πέπλο μυστηρίου» και να φωτίσει τη βυζαντινή ικαριακή δωδεκάπολη και γιατί όχι και την αρχαία ικαριακή τετράπολη; Τα αποτελέσματα της αρχαιολογικής έρευνας πιστεύω ότι θα είναι εκπληκτικά. Η Ικαρία θα καταξιωθεί σαν ένα από τα πιο σημαντικά περιφερειακά κέντρα του Βυζαντίου. Άλλωστε οι ενδείξεις είναι ενθαρρυντικές, καθώς γράφει ο αρχαιολόγος Δ. Ευαγγελίδης: «Αξιοπαρατήρητα είναι τα λείψανα βυζαντινών οικήσεων εν τω Κάμπω του Ευδήλου, όπου φαίνεται ότι έμενον οι εις Ικαρίαν εξοριζόμενοι, ως εις δυσμένειαν περιπεσόντες βυζαντινοί μεγιστάνες»¹⁴.

Κατά τη βυζαντινή εποχή στη Νικαριά υπήρχαν δώδεκα πόλεις σπαρμένες σ' όλη της την έκταση¹⁵. Κυρίως όμως άκμαζε ο βυζαντινός βίος και πολιτισμός σε οικισμούς όπου βάραινε πάνω τους η αρχαία κληρονομιά. Τα πρωτεία πάντως τα είχε η Δολίχη (αρχ. Οινόη, τώρα Κάμπος). Ακολουθούσαν άλλοι οικισμοί, όπως του Δράκανου και της Λαγκαδάς, αλλά η βυζαντινή πνοή δεν έλειπε και από οικισμούς, όπως αυτοί της περιοχής Καταφυγίου και Μηλιωπού.

Πλάι στους ίδιους τους βυζαντινούς οικισμούς υπήρχαν φυσικά για την προστασία τους και τα βυζαντινά κάστρα¹⁶. Το γεγονός αυτό επιβεβαιώνεται από την προφορική παράδοση, από τα διάφορα έγκυρα έγγραφα και κυρίως από τα αδιάψευστα ερείπια. Ένα βενετικό έγγραφο αναφέρει ότι η Ικαρία είναι από τα νησιά εκείνα «που έχουν οχυρά». Περίφημο ήταν το απόρθητο κάστρο του Κοσκινά (ή της Δολίχης ή της Νικαριάς), χωρίς να υστερούν και τα άλλα: του Δράκανου, του Μηλιωπού, του Καταφυγίου και το Καψαλινό φρούριο.

Στο βυζαντινό οικισμό Δολίχη, όπου κυρίως έμεναν οι βυζαντινοί εξόριστοι, υπάρχουν χαλάσματα οικοδομημάτων, τα οποία οι ντόπιοι τα ονομάζουν προσφυστάτα «Παλάτια»¹⁷. Όλες οι ενδείξεις πείθουν ότι σ' αυτά τα οικοδομήματα περνούσαν τις μέρες της μοναξιάς τους οι εξοστρακισμένοι γόννοι των αυτοκρατορικών και των άλλων ισχυρών οίκων της Πόλης.

Έδη απ' την εποχή του Βυζαντίου έπιβιώνουν λείψανα ναών κ' έτσι καθοσιώνεται η βυζαντινή Ικαρία¹⁸. Τέτοιοι ναοί είναι της Αγίας Ειρήνης,

14. Δ. Ευαγγελίδου, Αρχ. Δελτίον Υπουργ. Παιδείας, Τ. Δ' (1918), παράρτημα, σ. 45. Πβ. Λίνου Πολίτη, Έκθεσις περί αρχαιολογικών ερευνών και ανασκαφών εν Ικαρία (χειρόγραφο) σ. 1-5.

15. Μελά, Ιστορία, Ι, 41-52. Παμφίλη, Ιστορία, 25-36, 91.

16. Μελά, Ιστορία, Ι, 44, 48, 123, 128, 163-5. Παμφίλη, Ιστορία, 29, 33, 69, 91.

17. Μελά, Ιστορία, Ι, 45. Παμφίλη, Ιστορία, 29.

18. Μελά, Ιστορία, Ι, 44 και ΙΙ, 61, 97, 255, 262, 266. Πουλιανός, Λαογραφικά, ΙΙ, 433. Παμφίλη, Ιστορία, 29, 34, 88-9.

που ήταν παλιά η μητρόπολη της Δολίχης. Ο ακαδημαϊκός Λίνος Πολίτης πιστεύει ότι ο ναός ανήκει στη μεσοβυζαντινή εποχή. Ο ναός πάλι του Μιχαήλ αρχαγγέλου στον ίδιο οικισμό είναι πανάρχαιος (9ου αιώνα). Κατά τη μαρτυρία του αρχιερέα Σάμου και Ικαρίας Γεωργιόνη (μέσα 17ου αιώνα) και ο ναός της Αγίας Ελένης είχε χτιστεί τη βυζαντινή εποχή. Ο ναός του Ταξιάρχου στο Μηλιωπό είναι πανάρχαιος. Ίσως εδώ δημιουργήθηκε η πρώτη χριστιανική κοινότητα της Ικαρίας. Φυσικά οι καριώτικοι ναοί της βυζαντινής περιόδου δεν εξαντλούνται εδώ. Υπάρχουν αρκετές ενδείξεις σε πάμπολλα σημεία του νησιού. Αλλά και μετά την πτώση της Πόλης έχουμε στη Νικαριά αρκετούς ναούς που συνεχίζουν τη βυζαντινή παράδοση: Της Αγίας Θεοκτίστης της Λεσβίας, του Ευαγγελισμού (ή της Λευκάδας) που χτίστηκε στα 1775, της Αγίας Σοφίας στον Εύδηλο, στα Νέγια και τώρα στο Μονοκάμπι.

Το γεγονός ότι στην Ικαρία υπάρχουν βυζαντινοί και μεταβυζαντινοί ναοί με ονομασίες, όπως Άγιοι Απόστολοι, Αγία Ειρήνη, Αγία Σοφία, Θεοτόκος, Παναγία κλπ. δεν πρέπει να είναι τυχαίο. Οι κτίτορες Κωνσταντινουπολίτες μεγιστάνες στην καριώτικη εξορία τους ήθελαν τις ώρες της συντριβής τους και της περισυλλογής τους να έχουν την ψευδαίσθηση ότι βρίσκονταν κάτω από τους θόλους των συνώνυμων περικαλλών ναών της Βασιλεύουσας.

Σ' όλη την έκταση του νησιού και σ' όλο το διάβα των βυζαντινών αιώνων συναντάει κανείς επιγραφές, νομίσματα και λοιπά σχετικά ντοκουμέντα, που προσφέρουν κι αυτά με τη σειρά τους τη δική τους μικρή συμβολή στη γνωριμιά της βυζαντινής Ικαρίας¹⁹.

Τέλος ο πλούσιος ψυχικοπνευματικός βίος των Ικαρίων με τους μύθους, τις παραδόσεις, τις δοξασίες, τις προλήψεις, τις παραλογές, τα άσματά του (ιστορικά-ακριτικά) κλπ.²⁰ έχει ανεξίτηλη τη βυζαντινή σφραγίδα.

Τα βυζαντινά επώνυμα τα διάλεξα από τους τωρινούς (1980) εκλογικούς καταλόγους του Υπουργείου Εσωτερικών, από τοπικά περιοδικά, από μελέτες σχετικές με την Ικαρία και από τα εννέα χειρόγραφα²¹ του Ιστορικού Λεξικού της Ακαδημίας Αθηνών.

Εδώ θα πρέπει να εξηγήσω πως στο *CORPUS* των υποτιθέμενων βυζαντινών επωνύμων συμπεριλαμβάνονται όλα τα ικαριακά επώνυμα, που τυ-

19. Μελά, Ιστορία, II, 255 κ.α. Παμφίλη, Ιστορία, 89.

20. Πουλιανού, Λαϊκά, σε πολλές σελίδες. Πουλιανού, Λαογραφικά, I 40, 43 και II, 440. Παμφίλη, Ιστορία, 112-4.

21. ΧΙΛ: 117 (Αν. Κουκουλέ), 427 (Γ. Καρούτσου), 482 (Επ. Σταματιάδη), 598 (Κ. Μυριανθόπουλου), 859 (Θ. Κωστάκη), 996 (Σπ. Μάνεση), 1224 (Σπ. Κατσουλέα), 1232 (Σπ. Κατσουλέα), 1247 (Θ. Νάκα).

χαίνει να έχουν την ίδια μορφολογικοφωνητική ταύτιση με τα αντίστοιχα βυζαντινά.

Αναλυτικότερα λοιπόν συμπεριλαμβάνονται:

I. Τα εντόπια: Αν θεωρήσω σα συμβατικό ορόσημο το 1453, τότε μπορώ να χωρίσω τα επώνυμα Α) σ' εκείνα που υπάρχουν στο νησί πριν από το 1453 και Β) σ' εκείνα που αναπτύσσονται μετά το 1453. Η Ικαρία είναι «σαρξ εκ της σαρκός» της μεγάλης χιλιόχρονης Βυζαντινής αυτοκρατορίας. Γιαυτό δεν προκαλεί πιστεύω έκπληξη το γεγονός ότι μερικά καριώτικα επώνυμα είναι ομώνυμα με βυζαντινά άλλων περιοχών. Πώς είναι βέβαια δυνατό να διαφέρουν, αφού πλάθονται κάτω από τις ίδιες ψυχοπνευματικές παρορμήσεις και κυρίως κάτω από τους ίδιους κανόνες παραγωγής, που θέσπισε από τον 7ο και εξής αιώνα η βυζαντινή μας πραγματικότητα; Επομένως μια πρώτη κατηγορία εντόπιων καριώτικων επωνύμων κάθε εποχής είναι όσα «παράγονται». Υπάρχει και μια δεύτερη κατηγορία επωνύμων, όσα «υιοθετούνται». Η υιοθέτηση δοξασμένων επωνύμων για ικανοποίηση των ίδιων των κατόχων ή για να αποβάλουν το προσβλητικό παλιό τους επώνυμο είναι φαινόμενο τόσο της βυζαντινής όσο και της μεταβυζαντινής εποχής. «Η πρωτοβουλία των λογίων», γράφει ο καθηγητής Δ. Λουκάτος, «να τα δίδουν στους αναδεκτούς των, που την ακολούθησε πρόθυμα κι' ο λαός, ήταν από τις πιο εθνικές. Πολλοί έμαθαν ελληνική ιστορία απ' το όνομά τους. Κι' είναι συγκινητική ιδιαίτερα η περίπτωση των τοπικών ονομάτων, που οι ήρωές τους ζωντανεύουν στα ίδια χρώματα και με τους ίδιους τρόπους ζωής»²².

Εδώ έχω να παρατηρήσω 1) ότι από τα εντόπια καριώτικα επώνυμα μόνο όσα «παράγονται ή υιοθετούνται» πριν από το 1453 μπορούν να χαρακτηριστούν σαν πραγματικά βυζαντινά επώνυμα, ενώ τα υπόλοιπα είναι νόθα και 2) όλα χωρίς εξαίρεση τα εντόπια επώνυμα δεν έχουν δεσμούς αίματος με τους βυζαντινούς αρχοντικούς οίκους.

II. Τα ξενόφερτα: Σημειώνω ότι τα ξενόφερτα επώνυμα προέρχονται είτε από το διοικητικό κέντρο του Βυζαντίου είτε από την περιφέρεια. Όπως τα εντόπια έτσι και τα ξενόφερτα τα χωρίζω Α) σ' εκείνα που οι κάτοχοί τους τα έφεραν στο νησί για διάφορους λόγους (εξορία, φυγή, εγκατάσταση) πριν από το 1453 και Β) σ' εκείνα που τα έφεραν μετά το 1453.

Για τα ξενόφερτα επώνυμα κάνω τις εξής παρατηρήσεις: 1) Όσα πλούτισαν το ικαριακό ονοματολόγιο πριν από το 1453 είναι και πραγματικά βυζαντινά. Για παράδειγμα ο Παλασιολόγος, ο Χλωρός κατάγονταν από την τάξη των ευγενών βυζαντινών και εξορίστηκαν στο νησί. 2) Όσα ξενό-

22. Δ. Λουκάτος, Βαφτιστικά ονόματα και τοπωνύμια από αρχαιολογική επίδραση στις Μυκήνες, Πελοποννησιακά Γ-Δ' (1960) 316.

φερτα έφτασαν στο νησί μετά το 1453 μπορούν να είναι α) πραγματικά βυζαντινά ή β) νόθα βυζαντινά. Πραγματικά βυζαντινά είναι για παράδειγμα τα Καφάκος, Κοντόσταβλος, Κουτήφαρης, που ήρθαν από τη βυζαντινή Μάνη. 3) Όλα τα ξενόφερτα βυζαντινά και μεταβυζαντινά είναι δυνατό να έχουν ή να μην έχουν δεσμούς αίματος με τους οίκους των προυχόντων.

Όσο κι αν οι γραπτές κ' οι προφορικές μαρτυρίες, οι βυζαντινοί οικισμοί, τα κάστρα, τα ανάκτορα, οι ναοί, οι επιγραφές, τα νομίσματα, ο ψυχοπνευματικός βίος των Ικαρίων και οι λοιπές πηγές υποστηρίζουν το πλούσιο ανθολόγιο των υποτιθέμενων βυζαντινών επωνύμων, όμως ταυτόχρονα δεν αποδεικνύουν και δεν επικυρώνουν σα βυζαντινό το κάθε επώνυμο. Πώς είναι δυνατό άλλωστε να δεχτώ ότι στη μικρή Ικαρία των 1200 περίπου επωνύμων υπάρχουν περισσότερα από 100 «βυζαντινά» επώνυμα; Είναι λοιπόν ανάγκη να γίνει ένα ξεκαθάρισμα των υποτιθέμενων βυζαντινών επωνύμων του *corpus*. Έτσι θα χωριστούν τα πραγματικά βυζαντινά επώνυμα από τα νόθα. Και πραγματικά βυζαντινά δεν μπορούν παρά να είναι 1) τα πριν από το 1453 πλασμένα ή υιοθετημένα εντόπια επώνυμα, 2) τα πριν από το 1453 ξενόφερτα και 3) ένα μέρος από τα ξενόφερτα επώνυμα που έκαναν την εμφάνισή τους στη Νικαριά μετά το 1453. Όπως είναι φανερό το ξεχώρισμα των επωνύμων δεν είναι εύκολη υπόθεση. Χρειάζεται έρευνα και μάλιστα έρευνα σε βάθος. Έρευνα από ντόπιους κυρίως ερευνητές, οι οποίοι, συνδυάζοντας γραπτή και προφορική παράδοση, ζήλο και γνώση, θα βρουν το μίτο της γενεαλογικής σειράς για το κάθε επώνυμο.

Έτσι θα πιστοποιήσουν και από την πλευρά της ονοματολογικής επιστήμης την ύπαρξη βυζαντινής ζωής και κίνησης στην Ικαρία.

Όλοι οι ειδικοί παραδέχονται ότι η έρευνα και η γνώση των επωνύμων κάποιου λαού έχει για την ιστορία και τον πολιτισμό του μεγάλη σημασία, κυρίως *importanza sociale*. Η εξέτασή τους μας οδηγεί από τό παρόν στο παρελθόν κ' έτσι μπορούμε να παρακολουθήσουμε την ιστορία του λαού, με τις εξάρσεις και τις πτώσεις του. Πάντως γεγονός αναμφισβήτητο είναι ότι οι επωνυμικές έρευνες δίνουν καίριες λύσεις σε γλωσσικά, ιστορικά, κοινωνικά κλπ. προβλήματα.

Για τούτο η δική μου μικρή συμβολή δεν έχει άλλο στόχο από του να πυροδοτήσει τη μεγάλη προσπάθεια για μια βαθύτερη έρευνα των ικαριακών βυζαντινών επωνύμων.

Να λοιπόν μια πρώτη προσέγγιση του προβλήματος:

* * *

Καμμύτσης : Το επώνυμο αυτό βρίσκεται στους τωρινούς έκλογικούς

καταλόγους της Ικαρίας τριάντα μια συνολικά φορές. Ποια σχέση μπορεί να έχει με τον επαρχιακό εκείνο άρχοντα Καμμύτση της Λαοδικείας²³; Το Καμμύτσης είναι σύνθετο επίθετο και προέρχεται από το ρήμα καταμύω, που έχει για πρώτο συνθετικό την πρόθεση κατὰ και για δεύτερο το αρχαίο ρήμα μύω. Για την ακρίβεια όμως πρέπει να πούμε πως δεν προέρχεται από το δόκιμο ρήμα καταμύω, γιατί τότε το επίθετο θα ήταν καταμύτσης, αλλά από το επικό και ποιητικό ρήμα καμμύω²⁴.

Το τελευταίο ρήμα κάνει την εμφάνισή του στα μισά του 4ου αιώνα π.Χ., γίνεται όμως πιο συχνό στους κατοπινούς προχριστιανικούς και μεταχριστιανικούς αιώνες. Πρέπει να σημειωθεί ότι στα νεοελληνικά η πρόθεση κατὰ, όταν χρησιμοποιείται σαν πρώτο συνθετικό, ουσιαστικά δεν αλλάζει. Αποκοπή παθαίνει μόνο στη σύνθεσή της με το ρήμα μύω²⁵. Το Καμμύτσης λοιπόν σχηματίζεται από το θέμα του ρήματος καμμύω και την αρσενικοποιημένη υποκοριστική κατάληξη ίτσης < ίτζης, που προέρχεται από το ουδέτερο επίθημα -ίτζιν. Η μεσαιωνική αυτή κατάληξη πρέπει να είναι ελληνική και όχι σλαβική, όπως μέχρι τελευταία πιστευόταν²⁶.

Εξ άλλου είναι γνωστό ότι η πρόθεση κατὰ σαν πρώτο συνθετικό επιτείνει εκείνο που σημαίνει το δεύτερο συνθετικό, πβ. κατα-τρούγω, κατα-κουράζομαι κλπ. Επομένως αφού το μύω σημαίνει «κλείνω τὰ μάτια», το καταμύω > καμμύω σημαίνει εκείνον που έχει συνήθως τα μάτια του κλειστά είτε από κακή συνήθεια είτε από κάποια παθολογική αιτία. Και το προσηγορικό Καμμύτσης, που δε λείπει κυρίως από γειτονικά νησιά²⁷ της Ικαρίας, εκτός από την παραπάνω κύρια έννοια έχει και μια δευτερεύουσα: φανερώνει κάποιο μυωπικό νυχτοπούλι²⁸, το οποίο αλλού λέγεται αλογοβυζάστρα ή χασκάς ή πλάνος. Είναι λοιπόν φανερό

23. [Κων.] Παπαρρηγόπουλου, Ιστορία [του Ελληνικού Έθνους], VI, [εκδ. Μπούρα] 213 και 282, 296, 426.

24. H. Liddell - R. Scott - A. Κωνσταντινίδου, Λεξικόν της Ελληνικής γλώσσης, στη λ.

25. G. Hatzidakis, Einleitung in die Neugriechische Grammatik, 1975², 152.

26. Dem. Georgacas, A Graeco-Slavic controversial problem reexamined: The-ITΣ-suffixes in Byzantine, Medieval and Modern Greek: Their origin and ethnological implications, Πραγματεία της Ακαδημίας Αθηνών 47 (1982) 322. Πβ. [Σ.] Παπαδημητρίου, Βυζαντινά [Χρονικά], V, [1898] 733.

27. Θήρα, Κάρπαθο, Κύπρο, Λέσβο, Μεγίστη, Οία, Σύμη, Τήλο και το κοντινό Λιβύσσι της Λυκίας. Βλ. και Αθ. Σακελλάριου, Τα Κυπριακά, ήτοι Γεωγραφία, Ιστορία και Γλώσσα της νήσου Κύπρου 2 (1891) 293.

28. Θήρα, Κύπρο, Πάτμο. Βλ. και Ιστορικό Λεξικό της Ακαδημίας Αθηνών, στη λ. αλογοβυζάστρα.

πως η λέξη αυτή με την πρώτη της σημασία δόθηκε σαν παρατσούκλι σε κάποιον που κρατούσε τα μάτια του μισόκλειστα εξ αιτίας της πάθησης των ματιών του, της μυωπίας. Πολύ νωρίς το βρίσκουμε σαν παρωνύμιο σε βυζαντινούς συγγραφείς. Δεν αργεί όμως να καθιερωθεί και να επισημοποιηθεί πια σαν επώνυμο²⁹. Σ' αυτή του τη λειτουργικότητα το βρίσκουμε στο Νικητά Χωνιάτη, συγγραφέα του 12ου αιώνα: «ο πρωτοστράτωρ Μανουήλ ο Καμυτζίης», στα Opuscula του Ευσταθίου Θεσσαλονίκης, επίσης συγγραφέα του 12ου αιώνα, σε μολυβδόβουλλο του ΙΒ'-ΙΓ' αιώνα, στα Acta των Miklosich-Müller και αλλού.

Όστε το επώνυμο Καμυτζίης ξεκινάει από την κατηγορία των παρωνυμίων και μάλιστα των υποτιμητικών. Και για την ακρίβεια από την πάθηση του πιο σπουδαίου αισθητηρίου οργάνου, των ματιών. Η λέξη σαν επώνυμο, παρωνύμιο και τοπωνύμιο, δεν είναι άγνωστη και από άλλα μέρη της πατρίδας μας³⁰.

* * *

Καψαλώνης: Η υπόθεση που διατύπωσα στον πρόλογο, ότι δηλ. τα ικαριακά επώνυμα που παρουσιάζω εδώ μπορούν να είναι βυζαντινά όχι μόνο τύποις αλλά και ουσία, φτάνει στα όρια της βεβαιότητας. Πραγματικά σε έγγραφα³¹ του ΙΣΤ' αιώνα βρίσκω κάποιον Καριώτη παπά με το όνομα Γεώργιος Καψαλώνης. Η χρονολογία του εγγράφου δε δείχνει φυσικά και την παλαιότητα της οικογένειας αυτής. Ποιός ξέρει άραγε πόσο βαθειά πάει η ρίζα της γενιάς του; Άλλωστε κι ο ίδιος ο παπά-Γεώργιος Καψαλώνης δεν απέχει παρά μια-δυο μόνο γενιές από τους βυζαντινούς του προγόνους. Να υπάρχει άραγε συγγένεια αίματος με τους μακρινούς απογόνους του στασιαστή Καψαλώνη της κοντινής στην Ικαρία περιοχής του Μαιάνδρου;

Αρκετοί Βυζαντινοί συγγραφείς όχι μόνο αναφέρουν το επίθετο Καψαλώνης αλλά αισθάνονται την υποχρέωση να εξηγήσουν τους λόγους για

29. Παπαδημητρίου, Βυζαντινά, 722. Φ. Κουκουλέ, Θεσσαλονίκης Ευσταθίου τα Λαογραφικά, ΙΙ (1950) 281. Βλ. και Miklosich-Müller, Acta, 1,370. Ν. Κωνσταντόπουλου, Βυζαντινά μολυβδόβουλλα του εν Αθήναις Εθνικού Νομισματικού Μουσείου, σ. 165, αρθ. 636.

30. Επώνυμα: Φ. Κουκουλέ, Αθηνά 53 (1949) 210. Α. Κολίτση, Περί των κυρίων ονομάτων και των επωνύμων των Κυπρίων, Αθήναι 1964, 84. Παρωνύμια: Μ. Κριαρά, Συμβολή εις τα νεοελληνικά παρωνύμια, Αθηνά 44 (1932) 182. [Φ.] Κουκουλέ, Βυζαντινών [Βίος και πολιτισμός], VI, [1955] 479. Τοπωνύμιο: στου Καμυτζίου Χίος (Βροντάδος). βλ. Αρχ. Ιστ. Λεξικού.

31. Μελά, Ιστορία, ΙΙ, 72, 272.

τους οποίους πήρε την παραπάνω επωνυμία. Έτσι ο Νικήτας Χωνιάτης εξηγεί: «μάλιστα δε τους άλωνας ελυμαίνετο, όθεν και Κανσαλώνης εκέκλητο»³². Ο Αλέξιος Κανσαλώνης δεν είναι άλλος από το γνωστό στασιαστή του 1190 μ.Χ., που προσπάθησε χωρίς επιτυχία να πάρει την εξουσία από τον αυτοκράτορα Ισαάκιο Β΄ Άγγελο (1185-1195 μ.Χ.). Να πώς ιστορεί αυτό το γεγονός ο πατέρας της νεώτερης ιστορίας μας Κ. Παπαρρηγόπουλος: «εστασίασε πρώτον εις τας κατά Μαίανδρον πόλεις Αλέξιός τις όστις μετά πολλής επιτηδειότητος υπεκρίνατο τον ατυχή υιόν του Μανουήλ Κομνηνού· και παραλαβών συνεργούς τους Σελδζούκους κατέστρεφε τας περί τον ποταμόν εκείνον πόλεις όσαι δεν ήθελον να υποταχθώσιν, έκαιεν ιδίως τα αλώνια, όθεν και Κανσαλώνης επεκλήθη...»³³.

Βλέπουμε λοιπόν πως το επίθετο Κανσαλώνης δόθηκε αρχικά σαν παρωνύμιο σε κάποιον που έκαιε κάποτε αλώνι ή είχε την τάση για λόγους εκδίκησης ή πυρομανίας κλπ. να βάζει φωτιά στ' αλώνια και να καίει τη σοδειά. Δεν άργησε όμως κι αυτό, όπως έγινε με τα περισσότερα βυζαντινά παρωνύμια, να περάσει στην τάξη των επωνύμων.

Εξ άλλου είναι γνωστή η κακή συνήθεια που είχαν οι Βυζαντινοί να καίνε αλώνια, δρόμους, καλύβες ή να κόβουν δάση, αμπέλια, κλπ., παρόλο που οι νόμοι ήταν δρακόντιοι. Έτσι διαβάζουμε στην Εξάβιβλο του Αρμενόπουλου ότι: «ο καίων σωρόν σίτου έξω πόλεως χειροκοπείται»³⁴. Η εκδικητική και καταστροφική μανία είναι τέτοια που καθρεφτίζεται ολοζώντανα στα βυζαντινά παρωνύμια και κατοπινά επώνυμα, όπως Κανσαλώνης, Καψοκαλύβης, Καψορρύμης, Κοψοδάσος, Κοψαμπέλης κλπ. Όλα τα παραπάνω δεν μου επιτρέπουν να παρασυρθώ από την απίθανη προφορική παράδοση, που θέλει κάποιον Καφάκο να παίρνει το παρόνομα Καψαλώνης, «επειδής ηπήαν να τον κάφουν στ' αλώνι»³⁵. Επί πλέον δεν μου το επιτρέπει ούτε η σημασιολογία του ονόματος ούτε ο τρόπος διαβίωσης των Ικαρίων στον «αιώνα της αφανείας», το 16ο, γιατί είναι βεβαιωμένο ότι οι Ικάριοι «συνέχισαν τα άλλα μέτρα της αμυντικής κατά της πειρατείας, της συντηρήσεως των βιγλών... καθώς και της αποφυγής της από θαλάσσης αντιλήψεως καπνού ή φωτός επί της νήσου»³⁶! Η παράβαση της πάγιας βιωτικής λοιπόν μέριμνας δε θα ήταν μια ανερμήνευτη αποκοττιά;

32. Νικ. Χωνιάτης, 551, 11. Σάθα, Σύνοψις 400, 8. Moritz, Zunamen, I, 23. Κουκουλέ, Βυζαντινών, VI, 501. Πβ. Moritz, Zunamen, II, [1897-1898] 56.

33. Παπαρρηγόπουλου, Ιστορία, VI, 274.

34. Αρμενόπουλου, Εξάβιβλος, 6, 12, 4. Κουκουλέ, Βυζαντινών, VI, 501.

35. Πουλιανού, Λαογραφικά, I, 43-4.

36. Μελά, Ιστορία, II, 54, 81. Παμφίλη, Ιστορία, 110.

Το επώνυμο *Καψαλώνης* είναι σύνθετο³⁷. Έχει δημιουργηθεί από το λαό εξεπίτηδες και είναι συμπύκνωση της παρακάτω ολόκληρης φράσης: «εκείνος που καίει αλώνι». Σαν επώνυμο είναι σήμερα σπάνιο. Ακούγεται μόνο στη γειτονική Σάμο. Σαν τοπωνύμιο όμως με τον τύπο *Βράχος του Καψαλώνη (ο)* είναι σημαντικό ότι από πολύ παλιά το βρίσκω στην ίδια την Ικαρία, κι ακόμα δε λείπουν τα τοπωνύμια *Καψάλωνας (ο)* στη Γιόλου Κύπρου και στην Αξό Δυτ. Κρήτης, *Καψαλώνι (το)* στην Τριφυλία Πελοποννήσου και *Καψάλωνα (τα)* στη Δίβριτσα Πορτογιάς³⁸. Έτσι επιβεβαιώνεται ότι οι άνθρωποι έρχονται και παρέρχονται, όμως τα τοπωνύμια είναι «επιγραφαί γεγλυμμένοι επί του εδάφους, ίνα μαρτυρώσι περί των άλλοτε υπαρχόντων» και γίνονται γεφύρια που ενώνουν τις διάφορες ιστορικές εποχές του έθνους³⁹.

* * *

Μελισσηνός: Το δικαίωμα να καταπιαστώ μ' αυτό το επώνυμο μου το έδωσε η μοναδική Μελισσηνή ψηφοφόρος από το «*Καρκινάγρι*» της Ικαρίας. Το επώνυμο αυτό σέρνει πίσω του μια τρισένδοξη ιστορία 1300 χρόνων⁴⁰. Ο πρώτος *Μελισσηνός* της ιστορίας είναι κάποιος άρχοντας της Πόλης στις αρχές του 8ου αιώνα. Ανάμεσα στις πολλές δεκάδες⁴¹ Μελισσηνούς ξεχωρίζει ο *Αλέξιος Μελισσηνός*, ο επονομαζόμενος *Στρατηγόπουλος*. Είναι ο ελευθερωτής της Πόλης στα 1261 από τα χέρια των Λατίνων.

Το όνομα «*παπά Λέος Μελισσηνός*» σημειώνει ένα έγγραφο με χρονολογία 1748⁴². Αυτή η χρονολογία είναι το *terminus post quem* του επωνύμου. Από τότε τουλάχιστο έχουμε τη σιγουριά ότι υπάρχουν Μελισσηνοί στο νησί.

37. Παπαδημητρίου, Βυζαντινά, V, 730. Γ. Χατζιδάκη, ΜΝΕ, 2 (1907) 524.

38. Επώνυμο: ΧΙΛ 946, σ. 108 (Σάμου). Τοπωνύμια: Μελά, Ιστορία, ΙΙ, 73. ΧΙΛ 318, σ. 18 (Κύπρου). Επ. Ετ. Κρητ. Σπ., ΙΙ (1939) 383 (Αξού). ΧΙΛ 1055, σ. 360 (Τριφυλίας). ΧΙΛ 504, σ. 6 (Δίβριτσα).

39. Αντ. Μηλιαράκη, Μεσσαριά, Δελτ. Ιστ. Εθν. Εταιρ. 4 (1892) 423.

40. Παπαρρηγόπουλου, Ιστορία, ΙV, 465, 471. V, 86, 446. VI 17, 61, 213-6, 296, 472. VII 179, 340, 343, 345. ΜΕΕ΄στη λ. Μελισσηνός.

41. Γ. Κεδρηνού, ΙΙ 55, 5. Γ. Φραντζή, 133, 15: «Ως επί το πλείστον τινάς εκ τούτου του γένους των Μελισσηνών και Στρατηγοπούλους επωνόμαζον και εν ταις χρονικαίς ιστορίαις ούτως έγγραφον τους Μελισσηνούς Στρατηγοπούλους, δι' αιτίαν τοιαύτην τον γαρ Αλέξιον Καίσαρα τον Μελισσηνόν, τον και την Κωνσταντινούπολιν ελευθερώσαντα εκ της Λατίνων χειρός, Στρατηγόπουλον επωνόμαζον διά την μάμμην αυτού».

42. Μελά, Ιστορία, ΙΙ, 274.

Με το επώνυμο έχουν ασχοληθεί αρκετοί επιστήμονες⁴³ Έλληνες και ξένοι: Ο Δ. Βαγιακάκος έχει γράψει ιδιαίτερη ενδιαφέρουσα ιστορική μελέτη με τίτλο «Μελισσηνοί και Κοντόσταβλοι εκ Μάνης εις Ζάκυνθον 1509». Δεν ερμηνεύει όμως γλωσσικά το επώνυμο. άλλωστε δεν είναι αυτός ο σκοπός του. Στόχος του είναι μέσ' από τα νοταριακά έγγραφα, να βρεί το νήμα που ενώνει τους Ζακυνθινούς Μελισσηνούς με το γενεαλογικό τους δέντρο, που είχε την έδρα του στο Πρασταίο της Μάνης.

Ο Σταμνόπουλος δεν αποκλείει το επώνυμο να προέρχεται από τις σωματικές ιδιότητες του κατόχου. Σ' αυτό το συμπέρασμα τον οδηγεί η γνώση ότι η θηραϊκή λέξη μελισσηνός σημαίνει εκείνον που έχει μελανά μάτια⁴⁴.

Ο Ξανθουδίδης πάλι υποστηρίζει ότι το επώνυμο Μελισσηνός προέρχεται από το επίθετο μελισσός. Μελισσηνός λοιπόν είναι εκείνος που έχει το χρώμα του μελιού⁴⁵.

Ο Moritz αντίθετα το κατατάσσει στα επαγγελματικά επώνυμα: δηλαδή εκείνος που ασχολείται με τις μέλισσες, ο μελισσοουργός⁴⁶.

Τέλος ο Μιχαηλίδης Νουάρος γράφει πως το επώνυμο είναι εθνικό⁴⁷. Όμως το τοπωνύμιο Μελάσσων της Μ. Ασίας, απ' όπου παράγει το επώνυμο, όσο κι αν έψαξα, δεν το βρήκα.

Η διαφωνία των ερευνητών μου επιτρέπει να πάρω θέση πάνω στο ζήτημα και να πω την άποψή μου:

Από μια πρώτη ματιά φαίνεται πως το επώνυμο Μελισσηνός έχει

43. Π. Χιώτου, *Ιστορία της Επτανήσου*, 3 (1863) 133-7. Γω. Ρωμανού, *Γρατιανός Ζώρζης αυθέντης Λευκάδος* (1870) 14-5. † Παράμυθιας και Φιλιππών Αθηναγόρα, *ΕΕΒΣ* 8 (1931) 134-147. Α. Σιγάλα, *ΕΕΒΣ* 12 (1936) 480. Δ. Βαγιακάκου, *Μελισσηνοί και Κοντόσταβλοι εκ Μάνης εις Ζάκυνθον 1509*, *Επ. Μεσ. Αρχ.* 3 (1951) 141-9. Δ. Βαγιακάκου, *Βυζαντινά ονόματα και επώνυμα εκ Μάνης, Πελοποννησιακά Γ-Δ'* (1959) 188-9. Κ. Άμαντου, *Γλωσσικά Μελετήματα* (1964) 93. Δ. Βαγιακάκου, *Μάνη και Ζάκυνθος*, *Πρακτ. τρίτου Πανιονίου Συνεδρίου* (1967) 26. Γ. Μοσχόπουλου, *Πρακτ. Δ' Διεθν. Κρητολ. Συν.* 2 (1981) 274. Γ. Πεντόγαλου, *Πρακτ. Δ' Διεθν. Κρητολ. Συν.* 2 (1981) 415, 418. Χρ. Τσικριτσής-Κατσωνάκη, *Κρητικά επώνυμα επαγγελματικά και δηλωτικά τίτλων και αξιωμάτων* (1981) 144, κ.ά.

44. Γ. Σταμνόπουλου, *Βόλτες ονοματολογικές, σειρά πρώτη* (1929) 67.

45. Στ. Ξανθουδίδου, *Οικογενειακά επώνυμα Κρητών προελθόντα εκ ποιμενικών και κτηνοτροφικών όρων*, *Λεξικογρ. Αρχ.* 6 (1923) 340.

46. Moritz, *Zunamen*, II, 20, 28. Πβ. Moritz, *Zunamen*, I, 14, 25, 40. Παπαδημητρίου, *Βυζαντινά*, V, 732.

47. Μ. Γ. Μιχαηλίδου-Νουάρου, *Λαογραφικά Σύμμεικτα Καρπάθου* 2 (1934) 158.

την κατάληξη -η νός. Η κατάληξη αυτή θεωρείται μάλλον σα βυζαντινή. η αντίστοιχη αρχαία είναι η -ι νός. Η βυζαντινή κατάληξη -η νός φανερώνει εκείνον που κατάγεται από κάποιο μέρος. Έτσι λέμε ότι το βυζαντινό επώνυμο Κομνηνός προέρχεται από την κωμόπολη Κόμνη, το Ζαγορηνός από το Ζαγόρι, το Κασανδρηνός από την Κασσάνδρα, το Λακαπηνός από τη Λακάπη, το Πατρηνός από την Πάτρα, το Ραδηνός από τη Ράδη κλπ. Βλέπουμε λοιπόν πως οι Βυζαντινοί χρησιμοποιούν πολύ συχνά την κατάληξη -η νός για να δηλώσουν τα εθνικά επώνυμα. Όστε δεν υπάρχει αμφιβολία ότι το επώνυμό μας Μελισσηνός είναι εθνικό. Προβάλλει όμως έντονα το ερώτημα ποια είναι εκείνη η βυζαντινή τοποθεσία που χάρισε το όνομά της; Φυσικά δεν πρόκειται να έχει άλλο όνομα από το Μέλισσα. Το όνομα όμως αυτό έχουν τρεις μικρές αρχαίες πολιτείες, χωρίς να λογαριάσω και τα τρία νεώτερα χωριά⁴⁸. Η πρώτη βρίσκεται στα ανατολικά της Μεγάλης Φρυγίας, η δεύτερη, που δεν την αγνοεί ο Εκαταίος, στη Λιβύη και η τελευταία κοντά στην Κυζικό. Αν είμαι υποχρεωμένος να διαλέξω, τότε δίνω την προτίμησή μου στην τελευταία. Σε βοήθειά μου έρχεται ο Στέφανος ο Βυζάντιος, ως σημειωθεί συγγραφέας του βου μ.Χ. αιώνα, που γράφει στα Εθνικά του: «έστι και εν Κυζίκω κώμη Μελισσα. Το εθνικόν Μελισσηνός ως Κυζικηνός».

Δεν πρέπει να αγνοήσω όμως ότι και η κορφή του όρους Αθήρας στην Ικαρία λέγεται Μέλισσα. Η δημιουργία τοπικών επωνύμων από ονόματα βουνών δεν είναι άγνωστη, πβ. τα Ολύμπιος, Πάρνης, Τζουμέρικας. Αν λοιπόν το βουνό χάρισε το όνομά του, για να δημιουργηθεί το εθνικό επώνυμο, τότε το Καριώτικο επώνυμο μάλλον δεν θα πρέπει να έχει συγγενική σχέση με τον ένδοξο βυζαντινό οίκο των Μελισσηνών. Θα πρόκειται απλώς για μια παράλληλη μέσα στο χρόνο δημιουργία του ίδιου επωνύμου από ομώνυμα ξέχωρα τοπωνύμια. Ακριβώς όμως αυτό υπογραμμίζει την ιδεολογική ενότητα του Βυζαντίου σε στεριές και θάλασσες.

Πριν ή μετά την πτώση της Πόλης οι Μελισσηνοί σκορπίστηκαν στην Αμβρακία, Ζάκυνθο, Θεσσαλία, Θράκη (Αίνο, Ξάνθη κ.α.), Κέρκυρα, Κεφαλλονιά, Κρήτη, Λευκάδα, Μίλητο, Νάξο, Πελοπόννησο (Ιθώμη, Λακωνία, Μάνη, Μεσσηνία, Μονεμβάσια κ.α.), Ρόδο, Σάμο - Γαλλία, Κρότωνα, Napoli, Roma⁴⁹. Σήμερα το επώνυμο βρίσκεται στη Ζάκυνθο, Κάρπαθο, Κεφαλλονιά, Κρήτη, Σίφνο, Χίο και δε λείπει απ' την Ικαρία.

Τα επώνυμα δοξασμένων οικογενειών υπήρχε συνήθεια να δίνονται σα βαφτιστικά στο λαό. Έτσι ο ονοματοθέτης πίστευε ότι το νεοφώτιστο θα κλη-

48. Στ. Βυζάντιου, Εθνικά 1 (1849) 442. ΜΕΕ, στη λ. Μέλισσα.

49. Βλ. υποσημ. 43.

ρονομούσε και τις αρετές του άρχοντα, του λόγιου, του στρατηλάτη. Έτσι πρέπει να ερμηνευθούν τα βαφτιστικά ο Μελισσηνός, η Μελισσηνιά στη Λέσβο κ.α., όπως ακριβώς και τα επίσης βαφτιστικά Δούκας, Κομνηνός, Παλαιολόγος, Συρόπουλος κλπ. Το τοπωνύμιο Μελισσηνέας (ο), που βρίσκεται στη Βόρ. Ήπειρο, είναι το μοναδικό που επιβίωσε για να μας θυμίζει το δοξασμένο οίκο των Μελισσηνών⁵⁰.

* * *

Σκαραμαγγάς: Ελάχιστα είναι τα άτομα στη Νικαριά που προσφωνούνται μ' αυτό το δοξασμένο επώνυμο. Μόλις που γεμίζουν τα δάχτυλα του ενός χεριού, όπως αποδεικνύουν οι τωρινοί εκλογικοί κατάλογοι.

Το επώνυμο Σκαραμαγγάς προέρχεται φυσικά από το προσηγορικό σκαραμάγγιν, που για πρώτη φορά το συναντούμε στη χρονογραφία του Θεοφάνη. Ποιά η σημασία της λέξης; Το σκαραμάγγιν ή σκαραμάγγιον⁵¹ ή σκαράμαγκον ήταν ύφασμα και ένδυμα τη βυζαντινή εποχή. Τα σκαραμάγγια ήταν υφάσματα πολυτελείας. Ο Du Cange σημειώνει: «πάλιον, μικρόν βλαττίον και μικρότιμον, σκαραμάγγιον δε το μέγα και μεγαλότιμον». Πρώτης ποιότητας σκαραμάγγια υφάσματα ήταν τα μεταξωτά και τα χρυσούφαντα σε μεγάλη ποικιλία χρωματισμών (διάσπρα, διβένετα, δικίτρινα, διρρόδινα, οξέα, πορφυρά, πρασινορρόδινα, πρασινοτρίβλαττα κλπ.) και σε πολλές ποιότητες (διβλάττια, τριβλάττια, καστόρια, χρυσά, χρυσοκέντητα κλπ.). Και τα σκαραμάγγια υφάσματα και τα ενδύματα ήταν «κεκωλυμένα είδη», δηλ. δεν ήταν ελεύθερη, η κατασκευή, το εμπόριο και η χρήση τους. Σαν ένδυμα το σκαραμάγγι ήταν μάλλον ένας χιτώνας με μανίκια, που τον φορούσαν κυρίως τις επίσημες γιορτές οι αυτοκράτορες, οι αυλικοί, οι στρατιωτικοί και πολιτικοί άρχοντες⁵².

Η επωνυμία λοιπόν Σκαραμαγγάς θα δόθηκε σε κάποιον κατασκευαστή ή πωλητή του βυζαντινού εκείνου υφάσματος ή ενδύματος. Γιαυτό είμαι υποχρεωμένος να το κατατάξω στην κατηγορία των επαγγελματιικών επωνύμων. Ας σημειωθεί ότι οι πρώτοι έμποροι σκαραμαγγίων, κατά την άποψη του Φουρίκη, πρέπει να κατάγονταν από τη γεωγραφική περιοχή της Καραμανίας ή Καρμανίας⁵³.

50. Βλ. το Αρχ. Ιστ. Λεξικό για τα σημερινά επώνυμα, βαφτιστικά και το βορειοηπειρώτικο τοπωνύμιο.

51. Θεοφάνους, Χρονογραφία, έκδ. De Boor, σ. 319, 17.

52. [Π.] Φουρίκη, [Περί του ετύμου των λέξεων] σκαραμάγγιον [— καβάδιον — σκαράνικον, Λεξικογρ. Αρχ.] VI, [1923] 444-463. ΜΕΕ στη λ. σκαραμάγγιον.

53. Φουρίκη, σκαραμάγγιον, VI, 459. Βλ. και J. Reiske, Commentarii ad

Το προσηγορικό σκαραμάγγι είναι λέξη περσική. Όμως το επώνυμο Σκαραμαγγιάς έχει εξελληνισθεί και ακολουθεί το ελληνικό κλητικό σύστημα, μια που στο ξενικό θέμα σκαραμαγγ- προστίθεται η συνηθισμένη βυζαντινή κατάληξη -άς. Η κατάληξη αυτή εκφράζει ανάμεσα στις άλλες σχέσεις και την παρούσα επαγγελματική⁵⁴ (πβ. Αροτράς, Ασβεστάς, Γλυκάς, Δοξαράς, Ζωναράς, Κλειδάς, Οψαράς κλπ.). Η κατάληξη -άς προέρχεται από την έας των προσηγορικών ονομάτων, που σχηματίστηκαν όπως ακριβώς και τα κύρια.

Το προσηγορικό σκαραμάγγι, εκτός από την έννοια του υφάσματος-ενδύματος, έχει και την έννοια της φράπας (υβριδίου του φυτού Citrus limonia, της οικογενείας των Rutaceae) στα νησιά Άνδρο, Κέα, Μήλο, Νάξο, Σύρο⁵⁵. Το επώνυμό μας δε φαίνεται να έχει σχέση με αυτό το ξινόδεντρο. Αυτό αποδεικνύεται από την ύπαρξη του αθηναϊκού τοπωνυμίου του Σκαραμαγγιά⁵⁶. Η μέχρι σήμερα διατήρησή του σε πτώση γενική αποδεικνύει την προέλευσή του από κυριώνυμο. Στη Ρόδο υπάρχει το τοπωνύμιο ο Σκαραμαγγιάς⁵⁷, δηλ. σε ονομαστική πτώση. Η μετάπτωσή του ίσως να έγινε και από το λάο, που με το πέρασμα τόσων αιώνων λησμόνησε την ιστορία του τόπου και του ιδιοκτήτη του. Αλίμονο όμως αν η μεταβολή του τοπωνυμίου, που βρίσκεται σε πτώση γενική, έγινε ή συνεχίζει να γίνεται με την επέμβαση της πολιτείας. Τότε εκατοντάδες δοξασμένα βυζαντινά επώνυμα θα ενταφιασθούν μια για πάντα κάτω από το φτιαχτό τοπωνύμιο. Το επώνυμο Σκαραμαγγιάς βρίσκεται ακόμα στην Κύπρο, Πάρο, Ρόδο και Χίο, και δε λείπει από τη Μήλο σαν παρωνύμιο⁵⁸.

* * *

Ψελλός: Ένα ικαριακό έγγραφο του 1670 μ.Χ. μας βεβαιώνει ότι τουλάχιστον από την εποχή αυτή βρίσκεται οικογένεια Ψελλών⁵⁹.

Η λέξη ψελλός είναι γνωστό αρχαιοελληνικό επίθετο και σημαίνει εκείνον που δεν μπορεί να αρθρώσει σωστά τις λέξεις παραλείποντας τότε κάποια γράμματα πότε κάποιες συλλαβές. Αυτή λοιπόν η σωματική πάθηση ήταν

Constant. Porph. de cerim., 459, 18. Στραβώνος, Γεωγραφικά, Lipsiae 1845, 15,2,14. Στ. Βυζαντίου, 1 (1849) στη λ. Καρμανία.

54. Moritz, Zunamen, II, 28.

55. Βλ. το Αρχ. Ιστ. Λεξικού.

56. Φουρική, σκαραμάγγιον, VI, 456. Και αλλού.

57. ΧΙΛ 313, σ. 201.

58. Για τα τοπωνύμια, επώνυμα και παρωνύμια βλ. το Αρχ. Ιστ. Λεξικού και Χ. Παπαχριστοδούλου, Οικογενειακά επώνυμα Δωδεκανήσου. Αφιέρωμα Μ. Τριανταφυλλίδη (1960) 318.

59. Μελά, Ιστορία, II, 272.

και η αιτία της ονοματοθεσίας⁶⁰. Ο λαός για να δηλώσει αυτή την ιδιότητα κατέφυγε στον πλούσιο λεξιλογικό θησαυρό της γλώσσας μας και δανείστηκε εύκολα το απλό αυτό επίθετο που ταίριαζε. Αρχικά δόθηκε σαν παρωνύμιο, γρήγορα όμως εξελίχθηκε σε επώνυμο. Το ρόλο του επωνύμου παίζει ήδη από τις αρχές του 9ου αιώνα. Τότε εμφανίζεται στο φιλοσοφικό στερέωμα ο όχι άγνωστος Μιχαήλ Ψελλός και λίγο αργότερα, τον 11ο αιώνα, ο πασίγνωστος ομότεχνός του Ψελλός⁶¹. Η εξαφάνιση του επωνύμου Ψελλός θα οφείλεται, εκτός από τους άλλους λόγους (όπως γενοκτονίες πληθυσμών από τον κατακτητή, μεταδοτικές ασθένειες, έλλειψη αρσενικών παιδιών για τη διαίωνιση του επωνύμου κλπ.), και στο ότι το επίθετο Ψελλός με το πέρασμα του χρόνου έπαψε να ζει στο στόμα του λαού. Τη θέση του πήραν το μεσαιωνικό συνώνυμο επίθετο ψευδός και τα αρχαία βωβός, μογγός, τραυλός. Από τα επίθετα αυτά πλάστηκαν τα βυζαντινά υποτιμητικά επώνυμα ψευδάκης, Βωβός, Μογγός, Τραυλός. Το τελευταίο επώνυμο έχει και ο αυτοκράτορας του Βυζαντίου Μιχαήλ Β' ο Τραυλός (820-829 μ.Χ.).

Στο καριώτικο ιδίωμα είναι παρατηρημένο ότι υπάρχει δίπλωση του υγρού λ κυρίως εκεί που η αρχαία γλώσσα είχε διπλά. Έτσι στο όνομα ψελλός τα δύο λάμδα προφέρονται ξεχωριστά. Το βυζαντινό επώνυμο Ψελλός δεν υπάρχει δυστυχώς ούτε στο Αρχείο του Ιστορικού Λεξικού της Ακαδημίας Αθηνών ούτε στον τηλεφωνικό κατάλογο Αθηνών. Την ύπαρξή του σε παλιότερους καιρούς στη γειτονική Χίο μας επιβεβαιώνουν αδιάσειστα δύο μόνο κυριώνυμα τοπωνύμια στην εκφραστική πτώση της γενικής: του Ψελλού και του Ψαλλού⁶².

* * *

Καλό θα ήταν να συνέχιζα ως το τέλος την παρουσίαση των βυζαντινών επωνύμων. Όμως η κλεψύδρα του χώρου στο περιοδικό μας αμείλιχτα με προειδοποιεί να ολοκληρώσω την πρώτη μου συμβολή πάνω στα βυζαντινά επώνυμα, προσφέροντας χωρίς σχόλια την ανθοδέσμη των — αναπόδεικτων μέχρι στιγμής — ικαριακών βυζαντινών επωνύμων:

1. Επώνυμα από πατρωνύμια: Βασιλάκης, Καϊάφας, Λουκάς, Νεόφυτος, Νικήτας, Πάυλος, Πέρρης, Σάββας, Στεφανάκης.

60. Moritz, Zunamen, II, 52. Κουκουλέ, Βυζαντινών, VI, 479. Πβ. Παπαδημητρίου, Βυζαντινά, V, 729.

61. Παπαρρηγόπουλου, Ιστορία, VI, 50, 285. ΜΕΕ στη λ. Ψελλός.

62. Βλ. το Αρχ. Ιστ. Λεξικού.

2. Επώνυμα από πατρωνύμια (σε πτώση γενική): Αργυρού, Βασιλείου, Θεοδώρου.

3. Επαγγελματικά (από κοινά επαγγέλματα, από τίτλους, εκκλησιαστικά λειτουργήματα, αξιώματα πολιτικά-στρατιωτικά): Βρανάς Γλυκός, Γραμματικός, Δούκας, Ιατρού, Καλαμαράς, Καλαφάτης, *Κοντόσταβλος [«Βασίλαρος»] Λάσκαρης, Μυστικός, Οικονόμος, Οικονόμου, Χρυσόχοος, Ψαράς.

4. Επώνυμα από παρωνύμια (από σωματικές-πνευματικές-ηθικές κλπ. ιδιότητες): Καρυοφύλλης, Κατούδης, Κεφαλάς, Κόκκινος, Κοντολέων, Κούρτης, Λαγός, Λάμπρου, Λαρδάς, Λεοντάρης, Λύκος, Μακρής, Μαυρίκης, Μαυρογένης, Μαύρος, Μελαχρινός, Μελέτιος, Μητροφάνης, Μωρού, Ξανθοπούλου, Ξηρός, Ορφανός, Πανταλέων, Πάρδος, Περδίκης, Πετεινός, Ρούσος, Σπανός, Τζίρος, Τριπόδης, Φωτεινός, Χάρακα, Χλωρός.

5. Τοπικά (Εθνικά): Βούλγαρης, Γενούζος, Γερμανός, Πατρηνός, Πολίτης, Ρόδιος, Σμυρναίος, Φράγκος, Φρα(ν)τζής⁶³.

ΣΤΑΥΡΟΣ Γ. ΚΑΤΣΟΥΛΕΑΣ

63. Στο corpus των υποτιθέμενων βυζαντινών επωνύμων της Ικαρίας μπορούν ακόμη να προστεθούν και τα: Βαγιανός, Βενιζέλος, Καλέργιος, Κατζάς, Καφάκος, Κουτήφαρης, Λαμπαρδάς, Μάζαρης, Μαρίνος.

SUMMARY

S. K a t s o u l e a s, *Byzantine surnames from the island of Icaria (Aegean Sea)*.

The author offers a solution to the problem of the origin of byzantine surnames from Icaria. He deals with an abundant material such as: historical sources, itineraries of Greek and foreign travelers, inscriptions, coins and linguistic and onomastic sources i.e. place-names drawn from archaeological material (palaces, castles, temples, ruined villages). The oral tradition has also been used as a source of the cultural life of the island and the character of its inhabitants.

The (5) surnames Kammítsis (Καμμύτσης), Kapsalónis (Καψαλώνης), Melissinós (Μελισσηνός), Skaramagás (Σκαραμαγκᾶς), Psellós (Ψελλός) are analyzed from their historical and linguistic point of view to be proved as genuine byzantine out of almost a hundred surnames of Icaria which are not proved yet as byzantine since their examination still goes on.